

تحلیلی بر دگرگونی کیفی سرمایه اجتماعی در نظام شهری نمونه موردی: نظام شهری استان آذربایجان شرقی

دکتر محمدرضا پورمحمدی، استاد گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه تبریز

دکتر کریم حسین زاده دلیر، استاد گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه تبریز

عیسی پیری*، دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه تبریز

چکیده

در این مقاله سعی بر آن است تا کیفیت سرمایه‌های اجتماعی به عنوان متغیری وابسته در ارتباط با اندازه و مقیاس شهری، به عنوان متغیری مستقل، مورد ارزیابی و تحلیل قرار گیرد. به همین منظور با روش استدلال قیاسی و از رهگذر تئوری‌های مطلوب تحقیق و چارچوب روش شناختی مناسب، عناصر و مؤلفه‌های تشکیل دهنده ابعاد و انواع سرمایه اجتماعی را، با اندازه‌های متفاوت شهری در مقیاس‌های کوچک، متوسط و بزرگ در نظام شهری استان آذربایجان شرقی سنجیده‌ایم. نتایج تحقیق حاکی از آن است که بین نوع سرمایه‌های اجتماعی با نوع اندازه‌ی شهر رابطه وجود دارد. بدین ترتیب که با افزایش اندازه شهر گسترش معکوسی در سرمایه اجتماعی اتصالی اتفاق می‌افتد.

واژگان کلیدی

سرمایه‌های اجتماعی اتصالی - سرمایه‌های اجتماعی پیوندی - سرمایه‌های اجتماعی مربوطکننده - اندازه‌ی شهر - اعتماد

چون ز جمع خاکها آمد چنین بنیادها
 پس ز جمع روحها بنگر چهها گردد، چهها
 شمس تبریزی

۱ - مقدمه

اندازه‌ی جوامع و اجتماعات انسانی، کیفیت روابط انسانی و ماهیت کنش‌های اجتماعی را تحت تأثیر قرار می‌دهد. تقسیم‌بندی نظریه‌پردازان کلاسیک اندیشه‌ی اجتماعی، از جوامع مدرن و سنتی از جمله نظریه‌ی دورکیم درباره‌ی همبستگی مکانیکی و ارگانیک در این جوامع، مفاهیم فردیناند تونیس تحت نام «گماینشافت» به معنی اجتماع کوچک و گزلفاشافت به معنی جوامع بزرگ و مبتنی بر تقسیم کار پیچیده و مبادله‌ی کالایی و هم‌چنین نظریه‌ی کارل مارکس درباره‌ی «طبقه در خود»^۱ و «طبقه برای خود»^۲ همگی در تبیین تحولات اجتماعی - اقتصادی از اندازه‌ی جوامع به عنوان متغیری بنیادین نام می‌برند. چنان‌که گئورگ زیمل جامعه‌شناس معروف آلمانی، به‌منظور تحلیل و پردازش نظری کنش‌های اجتماعی، متغیر اندازه‌ی جامعه را در کنار متغیرهای دیگری مانند فاصله، موقعیت، ظرفیت، خود درگیری و تقارن به کار می‌گیرد (زبردست، ۱۳۸۳: ۱۱۶). او معتقد است که مراکز بزرگ شهری در جهان مدرن موجب تغییری در زندگی انسانی می‌شوند و مستلزم قابلیت‌های متفاوتی هستند، از قابلیت‌هایی که شهر کوچک و حومه ایجاد می‌کند. این قابلیت‌ها موازی با اقتصاد پولی‌اند (کرایب، ۱۳۸۸: ۲۸۶ - ۲۸۷). رابطه‌ی اجتماعی، عنصر پیوند دهنده‌ی کنشگران منفرد به یکدیگر است که این عنصر تحت تأثیر اندازه شهر می‌تواند کیفیت‌های متفاوتی به خود بگیرد. یکی از مفاهیم منتج از این روابط، مفهوم سرمایه‌ی اجتماعی^۳ است که مولود روابط کنشگران در بازی‌های^۴ مکرر است. تأثیرات اجتماعی - اقتصادی و هم‌چنین منابع اصلی و ساز و کارهای گردآوری آن، علت اصلی مطالعات انبوه و فراوانی است که مخصوصاً از دهه ۱۹۹۰ پیرامون این مفهوم صورت گرفته است (Huang and et al, 2009: 454) و در طول دو دهه‌ی گذشته، تحقیقات زیادی، رابطه‌ی بین سرمایه اجتماعی و موفقیت تحصیلی، کارایی، حکمروایی، توسعه اقتصادی و بسیاری از پدیده‌های دیگر را نشان داده است (Snelgrove and et al, 2009: 1993). این مفهوم اغلب به همراه مشارکت مدنی و موازی با شبکه‌های همکاری و یکپارچگی است؛ اما مفاهیم بسیار انتزاعی دیگری همراه سرمایه‌ی اجتماعی است که عبارتند از: انسجام، اعتماد، معامله به مثل و کارایی نهادی (Franke, 2005: 1). موضوع مرکزی آن این است که مردم از طریق مشارکت در زندگی جمعی، عضو گروه‌هایی می‌شوند که هویت، هنجارها، اعتقادات و اولویت‌هایشان را منعکس کرده و در عین حال هم به این هنجارها شکل می‌دهند (Macinko and Starfield, 2001: 388). رابرت پوتنام بیش‌ترین سهم را در عمومی کردن و مفهوم‌سازی سرمایه‌ی اجتماعی دارد که توانست آن را از حالت انتزاع در اندیشه‌ی اجتماعی و اقتصادی نجات بخشد (Harper and et al, Mohan and et al, 2005: 1267). al, 2003: 2، جان فیلد، ۱۳۸۸: ۱۲، تاجبخش، ۱۳۸۵: ۱۱). مطالعه‌ی او درباره‌ی دموکراسی، سرمایه‌ی اجتماعی و توسعه‌ی اقتصادی در ایتالیا، تمایل عمومی شدیدی نسبت به قابلیت سرمایه‌ی اجتماعی در بهبود کیفیت زندگی و تسهیل التزام مدنی به وجود آورد (Besser, 2009: 185). در ادبیات رایج و حلقه‌های سیاسی،

¹- Class in its self

²- Class for its self

³- Social capital

⁴- Game

سرمایه‌ی اجتماعی مفهومی عمومی است به منظور تفکر درباره این‌که چگونه روابط اجتماعی در درون جوامع می‌تواند قابلیت جامعه را برای تحرک منابع و انسجام ساکنان به‌وجود آورد (Blanco and Campbell, 2006: 167) که این مفهوم در سطوح مختلفی از جمله در سطح فردی یا خانوادگی، گروهی، اجتماعات محلی و واحدهای همسایگی و در سطح منطقه‌ای و ملی مشاهده شده است (Brunie, 2009:252). در هر نظام شهری، سلسله مراتبی از شهرهای کوچک، متوسط و بزرگ وجود دارد که در اندازه‌های جمعیتی متفاوت و کارکردهای متنوع به همراه آستانه‌های عرضه و تقاضای مختلفی هستند که کیفیت و کمیت کنش‌های اقتصادی و اجتماعی را تحت تأثیر قرار می‌دهد. سلسله مراتب نظام شهری استان آذربایجان شرقی در سال ۸۵، حاکی از این است که کلان شهر تبریز، با جمعیتی در حدود ۱۳۹۸۰۶۰ نفر بیش از ۵۸ درصد جمعیت شهری استان را به خود اختصاص داده و این در حالی است که ۲۲ شهر کم‌تر از ۵ هزار نفر این منطقه، در سال ۸۵ تنها ۲/۸ درصد از جمعیت شهری منطقه را در خود جای داده است (جدول شماره ۱).

جدول شماره ۱- طبقات جمعیتی مراکز شهری استان آذربایجان شرقی در سال ۱۳۸۵

طبقه جمعیتی	جمعیت شهری	درصد جمعیت به کل	تعداد شهر	متوسط جمعیت
۱ زیر ۵۰۰۰	۶۸۴۷۵	۲/۸	۲۲	۳۱۱۲
۲ ۱۰ - ۵ هزار نفر	۹۳۲۳۰	۳/۸	۱۳	۷۱۷۱
۳ ۲۵ - ۱۰ هزار نفر	۱۹۰۳۰۰	۷/۹	۱۲	۳۳۰۴۳
۴ ۵۰ - ۲۵ هزار نفر	۱۳۴۵۳۸	۵/۶	۴	۳۳۶۳۴
۵ ۱۰۰ - ۵۰	۲۵۳۱۶۶	۱۰/۵	۳	۸۴۳۸۸
۶ ۲۵۰ - ۱۰۰	۲۶۴۷۷۰	۱۱/۰۲	۲	۱۳۲۳۸۵
۷ ۵۰۰ - ۲۵۰	-	-	-	-
۸ ۱۰۰۰ - ۵۰۰	-	-	-	-
۹ ۱ میلیون به بالا	۱۳۹۸۰۶۰	۵۸/۲	۱	۱۳۹۸۰۶۰
جمع کل	۲۴۰۲۵۳۹	۱۰۰	۵۷	۱۶۹۱۷۹۳

مأخذ: مطالعات آمایش استان آذربایجان شرقی، ۱۳۸۵

در این تحقیق سعی بر آن است تا تغییرات کیفیت سرمایه‌ی اجتماعی و انواع آن در شهرهای کوچک، متوسط و بزرگ استان آذربایجان شرقی سنجیده شود. سوال بنیانی و اساسی تحقیق این است: شاخص‌ها و مؤلفه‌های انواع سرمایه‌ی اجتماعی شامل سرمایه‌ی اجتماعی پیوندی، مربوط کننده و اتصالی با توجه به اندازه شهر چه تغییری می‌یابد؟

۲- چارچوب نظری تحقیق

۲-۱- پردازش مفهومی سرمایه اجتماعی

آشکارگی مجدد سرمایه‌ی اجتماعی و مفهوم‌پردازی آن، مرهون تلاش‌های سه تن از اندیشمندان اجتماعی یعنی پیر بوردیو، رابرت پوتنام و جیمز کلمن است که هر کدام به صورت خاصی آن را تعریف کرده و آثار این سه تن تأثیر مهمی در گسترش نظری سرمایه‌ی اجتماعی داشته و این مفهوم را در مرکز توجه دانشمندان رشته‌های مختلف قرار داده است (Brunie, 2009:252). پیر بوردیو نخستین تحلیل منظم اخیر را درباره

سرمایه‌ی اجتماعی ارائه کرده است. بوردیو این مفهوم را به عنوان «حاصل جمع منابع بالفعل و یا بالقوه‌ای که به مالکیت شبکه‌ی پایدار مناسبات کمابیش نهادی شده‌ی ارتباط یا شناخت متقابل مربوط‌اند» تعریف کرده است (Bourdieu, 1985:248). او از اصطلاح فضای جغرافیایی که برآیند دو سرمایه‌ی فرهنگی و سرمایه اقتصادی است، نام می‌برد و هدف او بازسازی نظریه‌ی قشربندی مارکسیستی است (پیری، ۱۳۸۴: ۲۲) و در نظریه‌پردازی در مورد این که چگونه سرمایه‌ی اجتماعی به منظور تحصیل منابع و قدرت عمل می‌کند، عنوان می‌کند که مردم دسترسی نابرابری به منابع شبکه - مبنا دارند و این تئوری جنبه‌های منفی سرمایه‌ی اجتماعی مخصوصاً محرومیت افراد خاصی را از دستیابی به منابعی که متقارن با یک شبکه است را می‌شناساند (Carpiano, 2008:569). جیمز کلمن، جامعه‌شناس آمریکایی، به منظور ارائه، رهیافتی تکثرگرایانه از دو جریان غالب اندیشه‌ی اجتماعی که در تحلیل پدیده‌های اجتماعی وجود دارد از مفهوم سرمایه‌ی اجتماعی استفاده می‌کند. این دو جریان عبارتند از:

۱- **جریان فکری جامعه‌شناسان** که کنشگر را کسی تعریف می‌کند که جامعه پذیر یافته و کنش را رفتاری می‌دانند که براساس حاکمیت هنجارهای اجتماعی، قواعد و مقررات و تکالیف الزام‌آور شکل می‌گیرد. مفهوم دنیس رانگ از "انسان بیش از حد، جامعه‌پذیری یافته در جامعه‌شناسی مدرن" مصداق این جریان است.

۲- **جریان فکری اقتصاددانان** که کنشگر را دارای اهدافی می‌بیند که به‌طور فردی بدان‌ها نایل آمده و یکسره در پی منافع خویش است. فضیلت اصلی این جریان آن است که، اصل بر حداکثر رساندن فایده است. مفهوم گرانووتر از «انسان کم‌تر از حد جامعه پذیرشدگی» و نظریه‌های اقتصاد نئوکلاسیک و انواع فلسفه‌های سیاسی از قبیل فایده‌گرایی و نظریه‌ی اصالت قرارداد و حقوق طبیعی، قرینه‌ای برای این طیف فکری است. در این چشم انداز به سرمایه اجتماعی به عنوان منبع قابل دسترسی برای افراد نگریسته می‌شود که آن‌ها می‌توانند با دستیابی به منابع دیگر، رفاه و سلامتی خود را ارتقا بخشند (Brune and Bossert, 2009:886). کلمن معتقد است طرح سرمایه اجتماعی به عنوان منبعی برای کنش، یکی از راه‌های وارد کردن ساختار اجتماعی در پارادایم کنش عقلانی است (تاجبخش، ۱۳۸۵: ۴۳-۴۵). او سرمایه‌ی اجتماعی را این‌چنین تعریف می‌کند «سرمایه‌ی اجتماعی موجودیت مجزایی نیست. ماهیت‌های متنوعی است که واجد دو عنصر هستند؛ همه‌ی آن‌ها شامل جنبه‌ای از ساختار اجتماعی هستند و روابط واقعی کنشگران (شخصی، گروهی، تعاونی) را درون این ساختار تسهیل می‌کنند (Spelleberg, 2001:10) به عبارت دیگر، سرمایه‌ی اجتماعی شامل جنبه‌هایی از ساختار اجتماعی است که کنش جمعی را تسهیل کرده (Suzuki, 2010:1368) و منابعی را جهت دستیابی مردم به اهدافشان در اختیار می‌گذارد (Chuang, 2008:1322). رابرت پوتنام اندیشمند علوم سیاسی، اصطلاح سرمایه‌ی اجتماعی را به مفهوم وسیعی بکار می‌گیرد و آن را این‌چنین تعریف می‌کند: "جنبه‌هایی از سازمان اجتماعی همانند شبکه‌ها، هنجارها و اعتماد که همیاری و همکاری برای دسترسی به منافع متقابل را تسهیل می‌کند" (Ibid) و زمینه‌ی دستیابی به کالای عمومی را فراهم می‌آورد (Maru and et al, 2007:183). تعریف او به مزایای جمعی شبکه‌های اجتماعی (Snelgrove 2009:1993؛ Jones, 2010:123) و ابعاد انسجام اجتماعی، همانند اعتماد بین فردی و هنجارهای معامله به مثل (Carpiano, 2008:569) توجه دارد و شامل ویژگی‌ها و

کیفیات روابط اجتماعی است (Folland, 2007: 2343). گروتاثر و ون بلاستر چارچوب نظری مفیدی را برای مطالعه‌ی سرمایه اجتماعی در شهرها فراهم آورده‌اند. ایشان حوزه^۱، شکل، و کانال‌های جاری شدن سرمایه‌ی اجتماعی را مورد بحث قرار داده‌اند. حوزه‌ی سرمایه اجتماعی عبارتند از؛ الف: سطح میکرو یا خرد که در مطالعه رابرت پوتنام بر روی سازمان‌های شهری ایتالیا در سال ۱۹۹۳ عینیت می‌یابد که در آن سرمایه اجتماعی به انواع مختلف سازمان اجتماعی همانند شبکه‌های افراد یا خانواده‌ها و هنجارها و ارزش‌های مشترک اشاره دارد. ب: سطح میانی: همانند کارهای جیمز کلنن که در آن روابط عمودی همانند روابط افقی در درون و در بین هویت‌های مختلف، همانند شرکت‌های بازرگانی به عنوان سرمایه اجتماعی تلقی می‌شود و ج: سطح ماکرو یا کلان که شامل محیط اجتماعی و سیاسی می‌شود که فراتر از روابط وسیع غیررسمی و محلی، افقی و سلسله مراتب عمودی، ساختارهای اجتماعی را شکل می‌بخشد و در بردارنده ساختارها و روابط نهادی همانند نظام‌های سیاسی، نقش قانون، سیستم دادگاه و آزادی‌های مدنی و سیاسی نیز می‌شود (Blanco & Campbell, 2006: 173). براساس همه‌ی سطوح فوق و مبتنی بر ادبیات نظری موضوع سرمایه اجتماعی واجد ابعاد زیر است.

۱- سرمایه اجتماعی ساختاری؛ بسیار عینی و به صورت بیرونی و قابل مشاهده بنا می‌شود و از طریق نقش‌های معین، شبکه‌های اجتماعی و دیگر ساختارهای اجتماعی که به وسیله قوانین، فرایندها و سوابق پشتیبانی می‌شود به وجود می‌آید. این عناصر ساختاری به عنوان نموده‌های رفتاری سرمایه اجتماعی (Yip, 2007: 37) نگریده می‌شود و بنابراین به مشارکت در گروه‌ها، اجتماع محلی و فعالیت‌های مدنی همانند شبکه‌های اجتماعی، نقش‌ها و هنجارها اشاره می‌کند (Brune, 2009: 886).

۲- سرمایه اجتماعی شناختی؛ به هنجارها و ارزش‌های مشترک، اعتماد، رفتارها و عقاید اشاره می‌کند. این مفهوم از سرمایه‌ی اجتماعی، بسیار ذهنی و مفهومی غیر قابل لمس است (Blanco & Campbell, 2006: 173). عناصر شناختی به نمودها و نشانه‌های نگرشی مربوط می‌شود و اعتماد به سایر اعضای اجتماع محلی نمونه‌ای از آن است (Brune, 2009: 886). بنابراین سرمایه، اجتماعی دارای یک بعد ساختاری یا شبکه‌های اجتماعی است و یک بعد فرهنگی یا هنجارهای اجتماعی است (شارع پور، ۱۳۸۷: ۸). عنصر ساختاری، روابط بین مردم را از طریق کاهش هزینه‌های معاملات تسهیل می‌کند و عنصر شناختی آن، مردم را به برقراری چنین روابطی ترغیب می‌کند (Scheffler and et al, 2008: 1604) در عین حال سرمایه اجتماعی شناختی می‌تواند به عنوان پیامد سرمایه‌ی اجتماعی ساختاری نگریده شود (Engstrom and et al, 2008: 2269). به دنبال اقبال عمومی به نظریه‌ی سرمایه اجتماعی در علوم اجتماعی و حتی طرح آن در محافل روزانه و رسانه‌های ملی، بانک جهانی یکی از نخستین موسساتی است که به منظور موفقیت پروژه‌های اقتصادی و عمرانی، تقویت بنیان‌های سرمایه اجتماعی را ضروری می‌داند. این نهاد بین‌المللی سرمایه اجتماعی را این چنین تعریف کرده است: سرمایه‌ی اجتماعی به نهادها، روابط و هنجارهایی اشاره می‌کند که کیفیت و کمیت کنش‌های متقابل اجتماعی را شکل

¹ - Scope

می‌دهد. این مفهوم، جمع ساده‌ی نهادهایی که یک جامعه را پی‌ریزی می‌کنند نیست بلکه چسبی است که آن‌ها را در کنار یکدیگر نگه می‌دارد (World bank website, 2000). این بانک در گزارش خود در سال ۱۹۹۷ از آن به عنوان «حلقه‌ی گمشده» در فرایند توسعه یاد می‌کند (Mubangizi, 2003:14).

۲-۲- تمایز مفهومی سرمایه اجتماعی

واژه‌ی سرمایه از قرن دوازدهم به بعد و واژه سرمایه‌دار، به عنوان مالک سرمایه، از قرن هفدهم به بعد پیشینه‌ای طولانی داشته است. سرمایه، شامل اجناس قابل تبدیل به پول و پول قابل تبدیل به جنسی است که خاصیت مولد داشته باشد و مجموع ارزش‌های مصرف نشده‌ای است که به منظور ایجاد ارزش همواره بیش‌تر، در چرخه‌ی تولید و مبادله به جریان می‌افتد (اسلیتر و تونکیس، ۱۳۸۶: ۴۳) به عبارتی، سرمایه، عبارت از هرگونه ذخیره ارزشی است که کنش را تسهیل می‌کند (waldstorm, 2008: 1498) در اندیشه‌ی اقتصادی، اصطلاح سرمایه، اصولاً به معنای مجموع پول گردآوری شده‌ای است که به امید کسب سود در آینده می‌تواند مورد سرمایه‌گذاری قرار گیرد (فیلد، ۱۳۸۸: ۲۷) و اغلب دارایی یک فرد را توصیف می‌کند که می‌توان با استفاده از آن‌ها یا با سرمایه‌گذاری آن‌ها دارایی‌های دیگری در آینده به دست آورد (گیدنز، ۱۳۸۷: ۱۹). انواع سرمایه عبارتند از:

الف) سرمایه‌ی مالی: بودجه‌هایی که می‌توان برای کالاهای تولیدی سرمایه‌گذاری کرد؛

ب) سرمایه‌ی فیزیکی: زمین، ابزارها، ماشین‌ها و سایر تجهیزاتی که در تولید کاربرد دارند؛

پ) سرمایه‌ی محیطی: منابع طبیعی که می‌توانند به عنوان مواد خام در فرایند تولید به کار برده شوند.

اخیراً انواع دیگری از سرمایه تعریف شده است که عبارتند از:

ت) سرمایه‌ی انسانی: آموزش، مهارت‌ها و دانشی که در ذهن افراد قرار دارد؛

ث) سرمایه‌ی فرهنگی: مجموعه ارزش‌ها، تاریخ، سنت‌ها و رفتارهایی که گروه‌های خاصی از مردم را به همدیگر می‌پیوندند؛

ج) سرمایه‌ی اجتماعی: شبکه‌های اجتماعی که کارایی کارکردی جامعه را افزایش می‌دهند (Spellberg, 2001:9)؛

اما نوع اخیر سرمایه با انواع دیگر آن تمایزی مفهومی برقرار می‌کند که عبارتست از:

۱) در انواع متعارف سرمایه، واحدهای سرمایه، دارای مالک هستند اما سرمایه‌ی اجتماعی به مثابه کالای عمومی در اختیار همگان قرار می‌گیرد.

۲) هدف مالک از سرمایه‌گذاری کسب سود است، در حالی که سرمایه‌ی اجتماعی محصول فرعی و انضمامی کنش‌های اجتماعی است و هدف از آن صرفاً کسب سود نیست هرچند قابلیت تبدیل به آن را دارد.

۳) استفاده از سرمایه (مخصوصاً سرمایه‌ی فیزیکی و مالی) منجر به تقلیل آن می‌شود، این در حالی است که بهره برداری از سرمایه‌ی اجتماعی موجودی آن را کاهش نمی‌دهد.

استرام به سه دسته تفاوت میان سرمایه‌ی اجتماعی و سرمایه‌ی کالبدی (فیزیکی) قایل است. نخست این که سرمایه‌ی کالبدی آسان‌تر از سرمایه‌ی اجتماعی مشخص و صورت‌برداری می‌شود. دومین تفاوت میان این دو نوع سرمایه مربوط به الگوهای متضاد انباشت و کاهش است و سوم این که سرمایه‌ی اجتماعی و کالبدی (فیزیکی) الگوهای ماندگاری متفاوتی را نشان می‌دهند، جدول (۲) (عارفی، ۱۳۸۰: ۲۸).

جدول شماره ۲- تفاوت‌های میان سرمایه اجتماعی و کالبدی

شکل‌گیری	ظهور	زوال / فرسایش
آسان	آسان	سخت
سخت	سخت	آسان

منبع: عارفی، ۱۳۸۰: ۲۸

۲-۳- انواع سرمایه اجتماعی

مفهوم سرمایه‌ی اجتماعی مانند هر مفهوم دیگری در حوزه علوم اجتماعی به سرنوشت دوگانه‌ای دچار شده است و حتی عده‌ای معتقدند که سرمایه‌ی اجتماعی هیچ‌گونه معنای متمایزی ندارد (poortinga, 2006:256) و بسیاری از پژوهش‌گران، شاخص‌های سرمایه‌ی اجتماعی در جوامع مختلف را متفاوت دانسته و گاهی از نوع منفی سرمایه اجتماعی بحث می‌کنند که در میان گروه‌های مافیا یا تروریستی تعیین می‌یابد که دارای انسجام درون گروهی، اعتماد و رابطه متقابل هستند. بنابراین سرمایه اجتماعی را نمی‌توان از نظر ویژگی‌هایی که کنش جمعی را تسهیل می‌کنند در نظر گرفت بلکه از نظر نوع و یا محتوای هنجاری نیز کنشی خنثی نبوده و واجد اهمیت هستند. به عبارتی اعتماد در میان شهروندان جامعه‌ای که بر مبنای آزادی اندیشه و تشکیل نهادهای مدنی استوار است، آشکارا با اعتمادی که یک برده به ارباب خود، کودک به والدین خود، عضو قبیله به رئیس قبیله خود یا یک کارگر ژاپنی صنعت اتومبیل به شرکت خود داشته باشد تفاوت دارد (تاجبخش، ۱۳۸۵: ۳۱-۳۲). می‌توانیم ادعا کنیم که همه انواع اعتماد می‌تواند، کنش جمعی را تسهیل کند؛ اما مخالفت با سرمایه‌ی اجتماعی خنثی تمایز گذاری میان انواع گروه‌ها و سازمان‌ها را بر مبنای دو شاخص انعطاف پذیری یا نرمش ناپذیری عضویت و میزان انعطاف پذیری یا نرمش ناپذیری اهداف و آرمان‌ها، اجتناب‌ناپذیر می‌سازد (جدول ۳)

جدول شماره ۳- سنخ‌شناسی دوگانه اهداف / گروه

عضویت ثابت	عضویت متغیر / باز
اهداف ثابت و تغییرناپذیر	فرقه‌ها و گروه‌های تبهکاران
اهداف متغیر	خانواده، گروه قومی، ازدواج احزاب سیاسی، شرکت‌ها انجمن‌های مدنی

منبع: تاجبخش، ۱۳۸۵: ۳۲

بنابراین تنها گروه‌هایی که در خانه پایین سمت چپ قرار دارند، می‌توانند با حفظ اندازه‌ی اجتماع و حقوق مدنی، سرمایه‌ی اجتماعی تولید و یا ایجاد کنند. از آن جا که این مقاله از آبخور اندیشه‌های رابرت پوتنام درباره‌ی سرمایه اجتماعی الهام می‌گیرد و بر مبنای آن چه که در بالا تعیین نظری یافت، می‌توان سه نوع سرمایه اجتماعی را تشخیص داد:

۳-۳-۱- سرمایه اجتماعی پیوندی (الزام آور):^۱ این نوع سرمایه اجتماعی به تلاش‌هایی اشاره دارد که پیوندهای درون گروهی اعضای یک اجتماع محلی را تحکیم می‌بخشد و نوعاً در میان مردمی یافت می‌شود که دارای علایق مشترک واقعی و یا ارزش‌ها هستند (Blanco, 2006:170). همچنین حاکی از روابط میان اعضای یک شبکه (Chuang, 2008:1321) و عمق زیاد روابط فردی است که توانایی گروهی برای تحت تأثیر قرار دادن رفتار فردی را تقویت کرده و اعضا را برای کنش در جهت منفعت گروهی تحریک می‌کند (Besser, 2009:186). این نوع از سرمایه اجتماعی بیش‌تر در بعد شناختی و در میان گروه‌های همگن یافت می‌شود. تشکیل و دوام یک اجتماع محلی در مرحله‌ی اول منوط به توانش گروه‌ها در تولید آن است و در عین حال آسیب‌شناسی مربوط به سرمایه اجتماعی و انتقادات مربوط به آن، بیش‌تر متوجه این نوع از سرمایه‌ی اجتماعی است؛ زیرا در صورت شدت یافتن روابط درون گروهی، با تأکید آرمان‌گرایانه بر ارزش‌های طبقاتی و گروهی، باعث انحصاری شدن مزایای ناشی از سرمایه‌ی اجتماعی پیوندی می‌شود.

۳-۳-۲- سرمایه اجتماعی اتصالی:^۲ این نوع سرمایه‌ی اجتماعی، شامل پیوندهای بین گروه‌های مختلف جامعه است که ضرورتاً هویت‌های اجتماعی مشابهی ندارند و به سطوح عدالت اجتماعی، انسجام و احترام متقابل در جامعه به عنوان یک کل (Poortinga, 2006:256) و به روابط بین افراد از گروه‌های مختلف و گذار از مرزهای گروهی و در کنار همدیگر آوردن مردم، از گروه‌های مجزا به درون یک اجتماع محلی اشاره دارد (Besser, 2009: 186). تسهیم دانش (Ishihara and Pascuala, 2009:1550) و انسجام بسیار فراگیر (Titeca and Vervisch, 2008: 2206) بین مردمانی با زمینه‌های فرهنگی و ارزشی متفاوت (Andrews, 2008: 431) موکول به وجود سرمایه‌ی اجتماعی اتصالی است که مرزهای تعیین یافته طبقه‌ای، قومی و جنسیتی را در می‌نوردد و هم‌چنین می‌تواند شامل پیوندهای افقی میان گروه‌های دینی به‌منظور گسترش تفاهم‌های بین دینی یا الزام به فعالیت‌های مدنی همانند پشتیبانی از برنامه‌های کاهش فقر باشد (Schneider, 2007:578)، بنابراین در زمینه‌ی جلوگیری از بیگانگی انسان‌ها و اجتماعات محلی، مخصوصاً در شهرهای بزرگ، تولید و تقویت سرمایه‌ی اجتماعی اتصالی می‌تواند مضار ناشی از طبقاتی شدن و انحصاری شدن آن را کاهش دهد. پیداست که قوام جامعه مدنی و پایداری آن در برابر چالش‌های ناشی از فردگرایی مدرن، مشروط به وجود این نوع از سرمایه‌ی اجتماعی است که افراد و اجتماعات را زیر یک چتر حمایتی خارج از فاعلیت‌مندی اقتصادی نئوکلاسیک گرد هم می‌آورد و بیانیه‌ای است در مخالفت با اندیشه‌ی هابز در لویاتان^۳: صلح همه برای همه.

۳-۳-۳- سرمایه‌ی اجتماعی مربوط کننده:^۴ نوع اخیر سرمایه‌ی اجتماعی، مکنون در تقسیم‌بندی رابرت پوتنام نیست اما با توجه به اهمیت آن در زمینه‌ی همبستگی اجتماعی و مشارکت مدنی، توسط وولکاک برای اشاره به روابط عمودی بین مردم و گروه‌ها، ضمن تمایز آشکار قدرت، اشاره دارد، برای مثال روابط بین یک سازمان و سرمایه‌گذاران، روابط هیئت‌های مذهبی با اهالی محل که بودجه آن‌ها را تامین می‌کنند یکی از

^۱ - Bonding social capital

^۲ - Bridging social capital

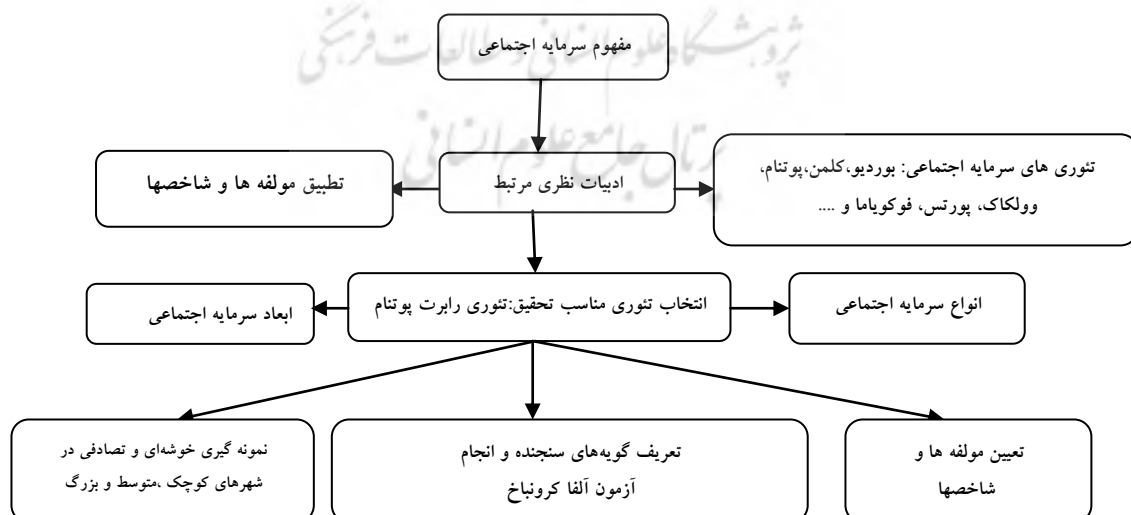
^۳ - توماس هابز در اثر خود با عنوان لویاتان با ارائه تصویری سرد و دلگیر از مخلوقات در وضع طبیعی، در توجیه سلطنت مطلقه انگلستان در قرن هفدهم، نتیجه وضع طبیعی انسان را ضرورتاً جنگ همه با همه می‌داند (Hobbes T(1651), Leviathan).

^۴ - Linking social capital

مثال‌های مربوط به این نوع سرمایه‌ی اجتماعی است (Ibid). این نوع از سرمایه‌ی اجتماعی پیوندهایی را توصیف می‌کند که افراد یا گروه‌ها را به مردمی مرتبط می‌کند که قدرت سیاسی و مالی دارند. برای مثال، سازمان‌های جامعه‌ی مدنی به شهروندان اجازه می‌دهد تا از رهگذر برقراری مناسباتی با نهادها و موسسات، فعالیت‌های پشتیبان کنش جمعی را انجام دهند (Sabatini, 2009: 430). این پیوندها به گروه‌ها اجازه‌ی دستیابی به منابع، افکار و اطلاعاتی از نهادهای قدرت را می‌دهد؛ هم‌چنین توانایی اعضای گروه را برای گسترش سرمایه‌ی اجتماعی سطح خرد و کنش جمعی به سمت سطح موثر سیاسی و اقتصادی افزایش می‌دهد (Ibid) به عبارتی اهمیت پیوندهای مثبت بین سطوح مختلف قدرت و موقعیت‌های متفاوت اجتماعی را آشکار می‌کند (Morgan and swann, 2004: 188).

۳- روش‌شناسی تحقیق

چنان‌چه از ساختار مقاله و نظم موضوعات بر می‌آید، تحقیق حاضر به روش استدلال قیاسی و از خلال خوانش انحاء و چشم‌اندازهای تئوریک سرمایه‌ی اجتماعی پیش می‌رود، اما در نهایت قائل به تئوری رابرت پوتنام است. بدین منظور و با توجه به گستردگی مفهوم و هم‌چنین با در نظر داشتن ادبیات نظری مرتبط با این مقاله، مؤلفه‌های تأییدکننده سطح انواع سرمایه‌ی اجتماعی در قالب سه فرضیه بیان شده است. با توجه به تقسیم‌بندی نظری سرمایه اجتماعی به سه نوع سرمایه اجتماعی پیوندی، اتصالی و مربوط کننده و تلاش در جهت تعیین تغییرات آن، با توجه به متغیر اندازه شهر، ابتدا به پردازش مولفه‌ها و شاخص‌های متناظر با هر نوع اقدام کرده و به تحدید میدان عملیاتی تحقیق اقدام کرده‌ایم و با استفاده از طیف لیکرت ۵ گزینه‌ای (کاملاً موافقم، ۵، و کاملاً مخالفم ۱) به روش پیمایشی و در قالب یک پرسشنامه، گویه‌های سنجنده هر شاخص مطرح شده است (شکل ۱). در تعیین شاخص‌های مختلف انواع سرمایه‌ی اجتماعی، سعی شده است تا گویه‌های مورد نظر، متناظر با دو بعد شناختی و ساختاری باشد. به‌منظور اندازه‌گیری تأثیر متغیر اندازه شهر، گویه‌های معرف هر کدام از شاخص‌های انواع سرمایه‌ی اجتماعی در نمونه آماری در شهرهای با اندازه‌ی متفاوت به یکسان تکرار شده است.

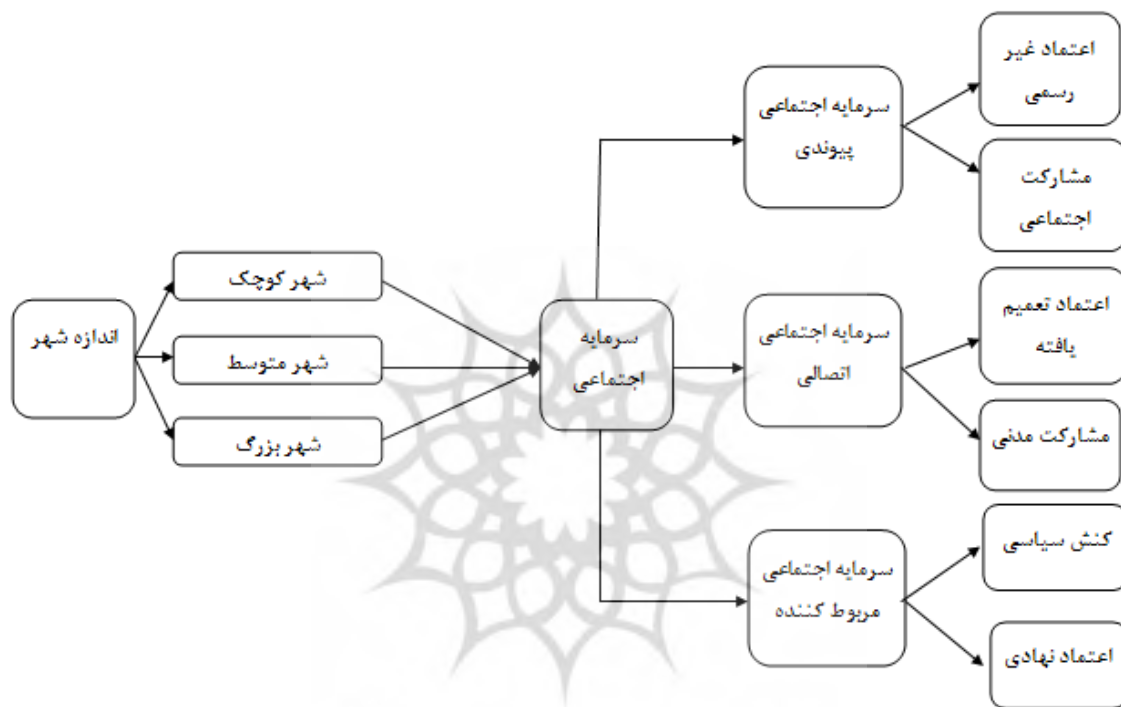

شکل شماره ۱: الگوی کلی روش شناسی تحقیق

۳-۱- فرضیه‌های تحقیق

- ۱) به نظر می‌رسد رابطه‌ی معکوسی بین افزایش اندازه شهر و سرمایه‌ی اجتماعی انحصالی (BRSC) وجود دارد.
- ۲) به نظر می‌رسد سرمایه‌ی اجتماعی پیوندی و الزام آور (BOSC) در شهرهای کوچک بیش‌تر از شهرهای بزرگ وجود دارد.
- ۳) به نظر می‌رسد سرمایه‌ی اجتماعی مربوط کننده (LSC)، تغییری با اندازه شهر نمی‌یابد.

۳-۲- **مدل مفهومی:** مدل مفهومی، منتج از روش‌شناسی و نشان دهنده مفهوم، ابعاد و مؤلفه‌های مطرح شده در فرضیات تحقیق است.

شکل شماره ۲ - مدل مفهومی تحقیق

۳-۳ - **جامعه آماری و روش نمونه‌گیری:** جامعه آماری، نظام شهری استان آذربایجان شرقی است که با توجه به ماهیت موضوع از روش نمونه‌گیری دو مرحله‌ای خوشه‌ای و تصادفی استفاده شده است. به این صورت که ابتدا با توجه به اندازه‌ی جمعیتی موجود در نظام شهری استان، سه خوشه‌ی آماری به ترتیب شهرهای کوچک، شهرهای متوسط و شهر بزرگ تعیین شده و در مرحله‌ی بعد به روش نمونه‌گیری تصادفی، اقدام به مشخص کردن جمعیت پاسخگو کرده ایم. با توجه به عدم تعادل در سلسله‌ی مراتب نظام شهری استان، توزیع پرسشنامه‌ها متناسب با اندازه‌ی جمعیتی شهر بوده است. خوشه‌ها به ترتیب زیر انتخاب شده است

- خوشه اول (شهرهای کوچک): شامل شهر صوفیان، تسوج و جلفا؛
- خوشه دوم (شهرهای متوسط): شامل شهر مراغه و مرند؛
- خوشه سوم (شهرهای بزرگ): شامل شهر تبریز.

حجم نمونه با استفاده از فرمول عمومی کوکران و به روش تخصیص متناسب با سطح اطمینان ۹۵ درصد و مقدار دقت احتمالی ۰/۰۶، به تعداد ۷۲۶ نفر انتخاب شده است. لازم به ذکر است که با توجه به حجم بالای

جامعه آماری و نیز جلوگیری از سوگیری نمونه، جامعه آماری محدودی انتخاب شده است تا عدد نمونه‌گیری صحت علمی داشته باشد.

$$n = \frac{\frac{t^2 pq}{d^2}}{2 + \frac{1}{N} \left(\frac{t^2 pq}{d^2} - 1 \right)}$$

۳-۴ - **تامین قابلیت اعتماد:** به منظور پایایی تحقیق دقت زیادی به کار برده‌ایم تا با تحدید میدان عملیاتی تحقیق، شاخص‌ها و گویه‌ها، دقیقاً متناظر با مفاهیم، ابعاد و مولفه‌های مطرح شده باشد. به این منظور هم به روش دلفی از نظر اساتید محترم علوم اجتماعی از جمله جغرافیای انسانی، جامعه‌شناسی و اقتصاد بهره برده‌ایم و هم‌چنین از درون یابی آماری برای قابلیت اعتماد سازه‌ها و ضرایب آلفا از فرمول کرونباخ استفاده شده است.

$$r_a = \frac{j}{j-1} \left(1 - \frac{\sum s_j^2}{s^2} \right)$$

که بر این مبنا مقادیر زیر به دست آمده است.

جدول شماره ۴ - آلفای کرونباخ برای سازه‌های تحقیق

متغیرها	سازه	تعداد گویه	آلفای کرونباخ
سرمایه اجتماعی انصالی (BRSC)	اعتماد به همسایگان و غریبه‌ها	۴	۰/۶۰
	همکاری مردم شهر در مسائل بهداشتی و آسیب‌های اجتماعی	۴	۰/۷۳
سرمایه اجتماعی مربوط کننده (LSC)	حضور در فعالیتهای مدنی مانند عضویت در نهادهای غیررسمی (NGO)	۵	۰/۶۵
	وجود نهادهای قانونی برای محافظت از حقوق مالکیت	۶	۰/۶۸
	مسئولیت‌پذیری شهرداری و سایر ادارات شهر در برآوردن مناسب خدمات شهری و حل مشکلات	۵	۰/۷۱
سرمایه اجتماعی پیوندی (BOSC)	شرکت در انتخابات و داشتن کنش سیاسی	۳	۰/۷۱
	اعتماد به خویشاوندان و دوستان نزدیک	۶	۰/۸۰
	دریافت کمک مالی از دوستان نزدیک و خویشاوندان	۵	۰/۷۳
	اعتقاد به انجام فعالیتهای اقتصادی و کسب و کار با مشارکت خویشاوندان و دوستان نزدیک	۴	۰/۶۳

۴- سرمایه اجتماعی و اندازه شهر: یافته‌های تجربی تحقیق

۴-۱- آمار توصیفی: ۴۸۲ نفر از پاسخگویان مرد (۶۶/۳۹ درصد) و ۲۴۴ نفر زن (۳۳/۶۰ درصد) بودند. میانگین سنی پرسش شوندگان ۳۲/۲۷ برای مردان و ۲۷/۲۳ برای زنان بود که واریانس این متغیر برای مردان ۲۹ سال و برای زنان ۱۹ به دست آمد. ۶۸ درصد پاسخگویان در شهرهای کوچک ماهانه ۲۵۰۰۰۰۰ ریال، ۵۳/۲۴ درصد از پاسخگویان در شهرهای میانه ماهانه ۳۸۰۰۰۰۰ ریال و در تنها شهر بزرگ استان (تبریز)،

به طور متوسط ۴۲۰۰۰۰۰ ریال درآمد داشتند. توزیع فراوانی مردان متأهل ۹۲ درصد و زنان متأهل ۸۸ درصد بوده است.

۴-۲- تفاوت سطح کلی سرمایه اجتماعی: به طور کلی میزان سرمایه اجتماعی در شهرهای کوچک بیش تر از شهرهای بزرگ است، اما انواع آن با اندازه شهر تغییراتی پیدا می کنند (جدول ۵)

جدول شماره ۵ - تفاوت سطح سرمایه اجتماعی با توجه به اندازه شهر در نظام شهری استان آذربایجان شرقی

Sig	U Man Vitny	میانگین رتبه‌ها در اندازه شهر			گوبه	شاخص	متغیر
		شهر بزرگ	شهر متوسط	شهر کوچک			
۰/۰۰۰	۶۰۰/۰۰۰	۲۰۱/۳۰	۴۴۲/۲۱	۶۶۲/۹۹	اعتماد به خویشاوندان و دوستان نزدیک	اعتماد غیررسمی	سرمایه اجتماعی پیوندی (BOSC)
۰/۰۰۰	۴۰۰/۹۹۰	۲۷۵/۴۴	۳۶۲/۶۵	۵۶۲/۰۰	دریافت کمک مالی از دوستان نزدیک و خویشاوندان		
/۰۰۰	۵۸۱/۴۵۸	۳۲۰/۲۵	۴۴۱/۰۰	۶۶۱/۸۹	اعتقاد به انجام فعالیت‌های اقتصادی و کسب و کار با مشارکت خویشاوندان و دوستان نزدیک		
۰/۰۰۱	۴۵۰/۰۰۲	۳۸۹/۹۶	۴۴۶/۵۲	۵۲۱/۹۹	مشارکت همسایگان و تشریک مساعی نقش مهمی در کاهش مشکلات شهر و محله ما دارد	مشارکت اجتماعی	
۰/۰۰۴	۵۶۲/۱۴۷	۴۳۲/۹۶	۵۸۱/۵۴	۶۵۲/۹۷	کارهای گروهی موفقیت بیش تری نسبت به کارهای فردی دارد		
۰/۰۰۲	۵۸۳/۸۹۹	۳۰۰/۱۳	۴۷۹/۱۲	۶۳۲/۰۰	علاقه دارم در کارهای مربوط به مشکلات محله و شهر با همسایگان مشارکت داشته باشم		
۰/۰۰۰	۴۸۹/۶۵۴	۲۰۱/۴۵	۴۶۰/۴۵	۶۶۱/۹۹	اعتماد به همسایگان و غریبه‌ها	اعتماد تعمیم یافته	سرمایه اجتماعی اتصالی (BRSC)
۰/۰۰۱	۶۰۰/۵۶۴	۳۰۰/۰۰	۴۲۰/۵۰	۶۶۱/۰۰	همکاری مردم شهر در مسائل بهداشتی و آسیب‌های اجتماعی		
۰/۰۰۰	۴۸۸/۰۰۱	۳۵۶/۳۲	۴۰۳/۵۶	۵۷۱/۴۸	حضور در فعالیت‌های مدنی مانند عضویت در نهادهای غیر رسمی (NGO)		
۰/۰۰۱	۵۰۰/۲۵۸	۴۵۰/۲۳	۴۷۸/۲۳	۵۴۱/۶۳	پیگیری مسائل اجتماعی - اقتصادی جامعه از طریق شبکه‌های ارتباطی	مشارکت مدنی	
۰/۰۰۰	۵۷۴/۵۸۶	۳۵۶/۵۲	۵۰۱/۸۵	۶۲۱/۰۰	سوال از ماموران دولتی یا نمایندگان مجلس درباره مشکلات جامعه		
۰/۰۰۱	۳۸۹/۰۰۰	۲۵۶/۲۳	۳۲۰/۹۸	۴۵۶/۹۸	تلقی از توانایی خود در تأثیر گذاری در امور شهر		
۰/۰۰۴	۵۸۰/۷۸۹	۴۵۰/۲۳	۴۸۰/۲۳	۵۶۲/۶۵	وجود نهادهای قانونی برای محافظت از حقوق مالکیت	اعتماد نهادی	سرمایه اجتماعی مربوط
۰/۰۰۳	۴۸۹/۳۳۰	۴۰۰/۸۵	۴۳۲/۶۵	۵۸۰/۲۳	مسئولیت پذیری شهرداری و سایر ادارات شهر در برآوردن مناسب خدمات شهری و		

Sig	U Man Vitny	میانگین رتبه‌ها در اندازه شهر			گویه	شاخص	متغیر
		شهر بزرگ	شهر متوسط	شهر کوچک			
					حل مشکلات		کننده (LSC)
۰/۰۰۱	۵۶۹/۰۰۱	۴۲۳/۰۰	۵۰۱/۲۵	۶۵۲/۰۰	اعتماد به پلیس در برخورد با جرایم اجتماعی		
۰/۰۰۱	۴۸۷/۰۰۰	۳۰۰/۰۱	۳۲۲/۱۴	۴۵۲/۱۲	شرکت در جلسات گروه‌های سیاسی	کنش	سیاسی
۰/۰۰۳	۵۴۲/۸۷۴	۳۸۵/۱۴	۴۰۳/۱۴	۵۶۰/۲۲	کنش سیاسی رای دادن		

جدول شماره ۵) حاکی از آن است که با توجه به اندازه شهر، تفاوت معنی‌داری در سطح کلی سرمایه اجتماعی اتفاق می‌افتد. به‌طور کلی میزان سرمایه اجتماعی در شهرهای کوچک استان بیش‌تر از شهرهای متوسط و بزرگ است. اما سطح کلی تفاوت در سرمایه اجتماعی مربوط کننده در اندازه‌های متفاوت شهری کاهش می‌یابد. هم‌چنین در بعد شناختی، سرمایه‌ی اجتماعی از جمله علاقه‌مندی به مشارکت اجتماعی و تشریک مساعی و اعتقاد به موفقیت بیش‌تر کارهای گروهی در مقایسه با کارهای فردی سطح معنی‌داری کم‌تر است. با این حال مقایسه پاسخ‌های داده شده به گویه‌های متناظر با هر شاخص سطح کلی سرمایه اجتماعی را با توجه به اندازه شهر نشان می‌دهد.

جدول شماره ۶ - سطح کلی سرمایه اجتماعی با توجه به اندازه شهر در نظام شهری استان آذربایجان شرقی

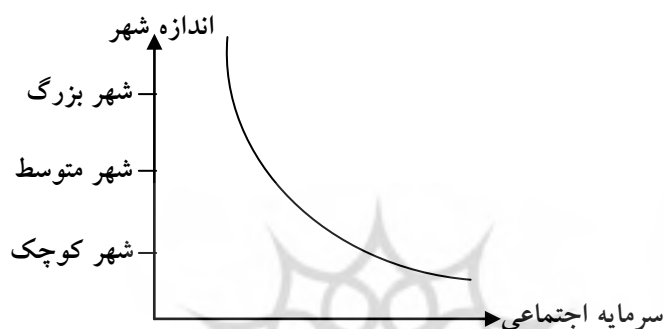
رتبه کلی	سرمایه اجتماعی مربوط کننده (LSC)	سرمایه اجتماعی اتصالی (BRSC)	سرمایه اجتماعی هم پیوستگی (BOSC)	متغیر اندازه شهر	
				جلفا	شهر کوچک
۱	%۶۸	%۸۲	%۸۷	جلفا	شهر کوچک
۲	%۶۹	%۷۸	%۸۹	تسوج	
۳	%۷۱	%۸۰	%۷۸	صوفیان	
۴	%۶۳	%۶۵	%۶۸	مراغه	شهر متوسط
۵	%۶۲	%۶۲	%۷۰	مرند	
۶	%۶۰	%۵۲	%۶۵	تبریز	شهر بزرگ

۴-۳- آزمون فرضیات

به منظور اثبات ادعای ما در هریک از فرضیات و نتایج حاصل شده از آزمون مان ویتنی، از آزمون T-student استفاده شده است. نتایج به دست آمده معنی‌دار است و همان‌گونه که در آزمون مان ویتنی نیز بیان شده، اندازه شهر تأثیر معنی‌داری در تفاوت سطح کلی سرمایه اجتماعی و هم‌چنین شاخص‌های هرکدام از انواع آن دارد.

۴-۳-۱- آزمون فرضیه اول: به نظر می‌رسد رابطه‌ی معکوسی بین افزایش اندازه شهر و سرمایه اجتماعی اتصالی (BRSC) وجود دارد.

سرمایه‌ی اجتماعی اتصالی به تسهیم منابع و دانش بین گروه‌های اجتماعی مختلف جامعه اشاره دارد که منابع ارزشی و هویتی یکسانی ندارند و به عبارتی با هم غریبه هستند. به همین منظور اعتماد تعمیم یافته (اعتماد به غریبه‌ها و غیر خویشاوندان) و همچنین مشارکت مدنی به عنوان مؤلفه‌های این مفهوم به کار گرفته شده‌اند که آزمون t-student آن نتایج معنی‌داری در ارتباط با اندازه شهر در نظام شهری استان آذربایجان شرقی نشان می‌دهد. به این معنی که با افزایش اندازه شهر، میزان سرمایه‌ی اجتماعی اتصالی کاهش می‌یابد (شکل ۳ و جدول ۷)

شکل شماره ۳- منحنی کاهشی سطح سرمایه اجتماعی اتصالی و اندازه شهر

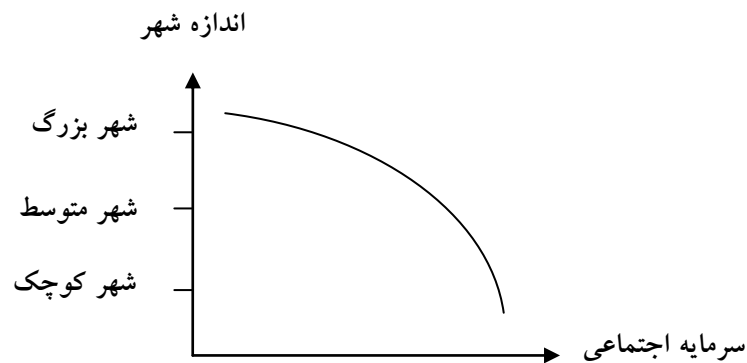
جدول شماره ۷ - آزمون t-student برای فرضیه اول

sig	df	t-value	cluster	City size	Variable
۰/۰۰۰	۷۲۵	۱/۹۴	صوفیان	شهر کوچک	سرمایه اجتماعی اتصالی
۰/۰۰۰	۷۲۵	۱/۸۷	تسوج		
۰/۰۰۰	۷۲۵	۱/۲۵	جلفا		
۰/۰۰۰	۷۲۵	۲/۶۳	مراغه	شهر متوسط	
۰/۰۰۰	۷۲۵	۲/۶۶	مرند		
۰/۰۰۰	۷۲۵	۳/۲۷	تبریز	شهر بزرگ	

۴-۳-۲- آزمون فرضیه دوم: به نظر می‌رسد سرمایه‌ی اجتماعی پیوندی و الزام‌آور (BOSC) در شهرهای کوچک بیش‌تر از شهرهای بزرگ وجود دارد.

این نوع سرمایه‌ی اجتماعی به انسجام و همبستگی درون گروهی اشاره می‌کند که در میان اجتماعات محلی واجد بنیان‌های ارزشی و اخلاقی مشترک اشاره می‌کند. اعتماد غیررسمی (شامل اعتماد به دوستان نزدیک و خویشاوندان) و مشارکت اجتماعی، مؤلفه‌های تشکیل دهنده آن هستند. با توجه به روابط اجتماعی

چهره به چهره و نیز فضاهاى عمومى مشترک، آزمون t-student این فرضیه، حاکی از بالابودن سرمایه اجتماعى به هم پیوستگی یا الزام آور در شهرهای کوچک بیش تر از شهرهای بزرگ استان است (شکل ۴ و جدول ۸).

شکل شماره ۴- منحنی افزایشی سطح سرمایه اجتماعى پیوندی و اندازه شهر

جدول شماره ۸ - آزمون t-student برای فرضیه دوم

sig	df	value_ T	cluster	City size	variable
۰/۰۰۰	۷۲۵	۱/۲۳	صوفیان	شهر کوچک	سرمایه اجتماعى پیوندی
۰/۰۰۰	۷۲۵	۲/۵۶	تسوج		
۰/۰۰۰	۷۲۵	۱/۲۵	جلفا		
۰/۰۰۰	۷۲۵	۱/۰۴	مراغه	شهر متوسط	
۰/۰۰۰	۷۲۵	۲/۰۰	مرند		
۰/۰۰۰	۷۲۵	۲/۲۲	تبریز	شهر بزرگ	

۴-۳-۳- آزمون فرضیه سوم: به نظر می رسد سرمایه ی اجتماعى مربوط کننده (LSC)، تغییری با اندازه شهر نمی یابد.

سرمایه ی اجتماعى مربوط کننده، توانایی اعضای گروه را برای گسترش سرمایه ی اجتماعى سطح خرد و کنش جمعی به سمت سطح موثر سیاسى و اقتصادى افزایش می دهد و در واقع به روابط بین مردم و سازمان های جامعه مدنى اشاره می کند. با توجه به تمرکز سیاسى و اقتصادى موجود در نظام حاکمیتى جمهوری اسلامى ایران، نوع اخیر سرمایه اجتماعى از این موضوع متاثر شده و در قیاس با دو نوع قبلى تفاوت زیادى را نشان نمی دهد به عبارتى با توجه به مطالعه ی موجود، سرمایه ی اجتماعى مربوط کننده تغییری در شهرهای با اندازه های متفاوت نشان نمی دهد.

شکل شماره ۵- منحنی سطح سرمایه اجتماعی مربوط کننده و اندازه شهر

جدول شماره ۹ - آزمون t-student برای فرضیه سوم

sig	df	value_ T	cluster	City size	variable
۰/۰۰۰	۷۲۵	۱/۶۵	صوفیان	شهر کوچک	سرمایه اجتماعی مربوط کننده
۰/۰۰۰	۷۲۵	۱/۴۵	تسوج		
۰/۰۰۰	۷۲۵	۱/۵۶	جلفا		
۰/۰۰۰	۷۲۵	۱/۸۷	مراغه	شهر متوسط	
۰/۰۰۰	۷۲۵	۱/۹۸	مرند		
۰/۰۰۰	۷۲۵	۱/۰۰	تبریز	شهر بزرگ	

۵ - نتیجه گیری

سرمایه‌ی اجتماعی مفهومی چند بعدی و یکی از مهم‌ترین شاخص‌های توسعه یافتگی است که در سال‌های اخیر توسط سازمان‌های بین‌المللی تلاش‌های زیادی به منظور تبیین آن و جلوگیری از آسیب‌های اجتماعی توسعه، صورت گرفته است. و به جرات می‌توان گفت در اغلب کشورهای جهان پیمایش‌های مختلفی برای سنجش آن انجام شده است. در سال‌های اخیر با توجه به اهمیت موضوع و حجم وسیع ادبیات نظری، سنجش سطح سرمایه‌ی اجتماعی ملی در دستور کار دولت ایران قرار دارد و سیاست‌های افزایش سطح آن، در شهرها و روستاهای کشور، در برنامه چهارم توسعه زیر عنوان توسعه‌ی اجتماعی، مورد تاکید قرار گرفته و بیش از پیش وارد حوزه‌ی عمومی برنامه‌ریزی شده است. گفتمان توسعه اقتصادی با شاخص‌های کمی و سنجش‌پذیر، نظیر درآمد سرانه، تولید ناخالص داخلی، میزان صادرات و واردات، نرخ شهرنشینی جمعیت و... باعث مغفول ماندن ابعاد دیگر، از جمله مفاهیم پایداری محیطی و پایداری اجتماعی شده است. از دهه‌ی ۱۹۷۰، با انتشار گزارش «آینده‌ی مشترک ما». (گزارش برانت‌لند) و کنفرانس زمین در ریودوژانیرو مباحث پایداری محیطی، ادبیات نظری و عملکردی زیادی را تولید کرد. ورود مباحث اجتماعی به گفتمان توسعه، با

انتشار کتاب‌های رابرت پوتنام با عنوان دموکراسی^۱ و بولینگ تک نفره^۲ شکل عامتری یافت. جوهره‌ی تمام این مباحث نگرانی از بیگانگی اجتماعی ناشی از توسعه‌ی ملی بود. در این مدل‌های توسعه، شهرنشینی و شهری شدن جمعیت، گفتمانی فیزیکی - کالبدی به خود گرفت. به این معنی که همان‌گونه که در عرصه‌ی ملی، شاخص‌های اقتصادی، یگانه مرجع سنجش توسعه‌ی ملی بودند، در عرصه‌ی توسعه شهری نیز، تمام روابط اجتماعی - اقتصادی و فرهنگی شهرنشینان به گسترش کالبدی و فیزیکی شهر تقلیل یافت. از هم پاشیده شدن اجتماعات محلی و روابط همسایگی، باعث تحلیل و کاهش سطح سرمایه‌ی اجتماعی مثبت شده است. این مفهوم هرچند زیر عنوان کلی و چالش برانگیز سرمایه قرار دارد، اما همان‌طور که جیمز کلن تلاش کرده است ساختار اجتماعی را وارد پارادایم عقلانیت و کنش انسانی می‌کند و موازی با تفکرات اندیشمندان مکتب انتقادی توسعه، همانند آر پی میسرا، توسعه را محصول روابط انسانی می‌داند؛ بنابراین باید خارج از روابط قدرت و گفتمان عقلانیت اقتصادی تعیین یابد تا پایداری اجتماعی را تولید کند. شهر در دوران معاصر، بستر شکل‌گیری بسیاری از مباحث اقتصادی - اجتماعی و فضایی است از اینرو مقیاس جغرافیایی و اندازه‌ی شهر تأثیر به‌سزایی در تحول مفهومی این مباحث دارد. در این مقاله سعی شد تا تحول یکی از این مفاهیم معاصر، یعنی سرمایه‌ی اجتماعی با متغیر اندازه‌ی شهر در نظام شهری استان آذربایجان شرقی مورد سنجش قرار گیرد. چنان‌چه از تحلیل جدول ۵ و آزمون T هر یک از فرضیات بر می‌آید سطح کلی سرمایه‌ی اجتماعی با اندازه‌ی شهر هم تغییری فزاینده‌ای دارد، به عبارت دیگر سطح کلی سرمایه‌ی اجتماعی در شهرهای کوچک استان آذربایجان شرقی، بیش‌تر از شهرهای بزرگ است. چنان‌که متوسط درصدهای پذیرش گویه‌های متناظر انواع سرمایه‌ی اجتماعی در شهر جلفا؛ ۷۹ درصد، شهر تسوج ۷۸ درصد و شهر صوفیان ۷۶ درصد می‌باشد در حالی که متوسط پذیرش آن‌ها در شهر مراغه و مرند به ترتیب ۶۵ و ۶۴ درصد و در شهر تبریز ۵۹ درصد به دست آمده است. آزمون «مان ویتنی» و آزمون «T» نیز حاکی از همین نتایج است. اما تحلیل موضوع با توجه به انواع سرمایه اجتماعی و اندازه شهر، حاکی از آن است که نظام سیاسی - اقتصادی بزرگ‌تر در میزان آن تأثیر دارد. زیرا سطح سرمایه‌ی اجتماعی مربوط کننده، متوجه تأثیرگذاری عناصر نهادی و سازمانی در روابط مردم با منابع رسمی قدرت است. تولید این نوع از سرمایه‌ی اجتماعی علاوه بر منابع اصلی تولید سرمایه‌ی اجتماعی همانند خویشاوندی؛ زبان مشترک و ... مستلزم برقراری چارچوب‌های نهادی و رسمی عادلانه است تا از رهگذر اعتماد شهروندان به نهادهای دولتی، این نوع سرمایه اجتماعی تولید شود.

¹- Making democracy work: Civic traditions in modern Italy

²- Bowling alone: America's declining social capital

۶- فهرست منابع

- (۱) اسلیتر دن، تونکیس فرن (۱۳۸۶)، جامعه بازار؛ بازار و نظریه اجتماعی مدرن، ترجمه حسین قاضیان، نشر نی، تهران.
- (۲) تاجبخش کیان (۱۳۸۵)، سرمایه اجتماعی؛ اعتماد، دموکراسی و توسعه، ترجمه افشین خاکباز و حسن پویان، نشر شیرازه، تهران.
- (۳) پیری عیسی، خاکپور براتعلی (۱۳۸۴)، آسیب‌شناسی اجتماعی شهر و نقش سرمایه‌های اجتماعی و کالبدی شهروندان در کاهش آن (دیدگاهی جغرافیایی)، مجله علوم اجتماعی، دوره دوم، شماره ۲، صص: ۱۳ - ۳۰.
- (۴) سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان آذربایجان شرقی (۱۳۸۵)، آمایش سرزمین استان، مطالعات مرحله‌ی دوم.
- (۵) کرایب یان (۱۳۸۸)، نظریه اجتماعی کلاسیک: مقدمه‌ای بر اندیشه مارکس، وبر، دورکهمیم، زیمل، ترجمه شهناز مسمی پرست، نشر آگه، تهران.
- (۶) گیدنز آنتونی، بردسال کارن، (۱۳۸۷)، جامعه‌شناسی، ترجمه‌ی حسین چاوشیان، نشر نی، تهران.
- (۷) فیلد جان (۱۳۸۸)، سرمایه‌ی اجتماعی، ترجمه‌ی غلامرضا غفاری و حسین رضائی، انتشارات کوی.
- (۸) عارفی مهیار (۱۳۸۰)، به سوی رویکرد - دارایی مبنا برای توسعه اجتماع محلی، ترجمه‌ی نوین تولایی، نشریه‌ی هنرهای زیبا، شماره ۱۰، صص: ۲۲ - ۳۳.
- (۹) زبردست اسفندیار (۱۳۸۳)، اندازه‌ی شهر، انتشارات مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری، وزارت مسکن و شهرسازی.
- (10) Andrews R. (2008) 'Civic Engagement, Ethnic Heterogeneity and social capital in urban areas: evidence from England', urban affairs review, Vol.44, No.3, pp: 428 - 440
- (11) Besser T. (2009) 'Changes in small town social capital and civic engagement', Rural studies, No.25, p: 185 -193
- (12) Brune N.E, Bossert T. (2009) 'Building social capital in post - conflict communities: evidence from Nicaragua', Social science and Medicine, No. 68, p: 885 - 893
- (13) Brunie A. (2009) 'Meaningful distinctions within a concept: relational, collective and generalized social capital', Social science research, No. 38, pp: 251 -256
- (14) Blanco H, Cambell T. (2006) 'social capital of cities: emerging networks of horizontal assistance', available at: www.elsevier.com
- (15) Bourdieu P. (1986) 'the forms of capital', in J.G.Richardson 'Handbook of theory and research for the sociology of education', New York, greenwood
- (16) Carpiano R.M. (2008) 'Actual or potential neighborhood resources and access to them: Testing hypotheses of social capital for the health of female caregivers', Social science and Medicine, No.67, pp: 568 - 582
- (17) Chuang Y.C, Chuang K.Y, (2008) 'Gender differences in relationships between social capital and individual smoking and drinking behavior in Taiwan', Social science and Medicine, No.67, pp: 1321 - 1330
- (18) Carpiano R.M. (2006) 'Toward a neighborhood resource - based theory of social capital for health: can Bourdieu and sociology help?', Social science and Medicine, No. 62, pp: 165 -175
- (19) Engstrom K, Mattson F, Jarleborg A, hallquist J. (2008) 'Contextual social capital as a risk factor for poor self - related health: A multi level analysis', Social science and Medicine, N. 66, pp: 2268 -2280
- (20) Folland S. (2007) 'Does community social capital contribute to population health?', Social science and Medicine, No.64, pp: 2342 - 2354
- (21) Franke S. (2005) 'Measurement of social capital', reference document for public policy, research, development and evaluation, policy research initiative, Canada

- (22) Harper R., Kelly M. (2003), *Measuring social capital in the united kingdom*, available at: statistics.gov.uk/social capital
- (23) Huang J., Brink M.V.D., Groot W. (2009), *A meta - analysis of the effect of education on social capital*, Economics of education review, No.28, pp: 454 -464
- (24) Ishihara H., Pascuala U. (2009), *social capital in community level environmental governance: a critique*, ecological economics, No.68, pp: 1549 -1562
- (25) Jones N. (2010), *Environmental activation of citizens in the context of policy agenda formation and influence of social capital*, Social science, No.47, pp: 121 - 136
- (26) Maru Y.T., Macalister R.RJ., Smith M., Stafford S. (2007), *Modeling community interactions and social capital dynamics: the case of regional and rural communities of Australia*, agricultural systems, No. 92, pp: 179 -200
- (27) Mohan J., Twigg L., Barnard S., Jones K. (2005), *Social capital, geography and health: a small - area analysis for England*, Social science and Medicine, No.60, pp: 1267 -1283
- (28) Morgan A. Swann C. (2004), *social capital for health: issues of definition, measurement and links to health*, available at: <http://hda.nhs.uk>
- (29) Mubangizi B.C. (2003), *Drawing on social capital for community economic development: insights from a south African rural community*, community development, Vol.38.No.2
- (30) poortinga W. (2006), *social relations or social capital? Individual and community health effects of bonding social capital*, social science and medicine, No.63, pp: 255 - 270
- (31) Sabatini F. (2009), *social capital as social networks: a new framework for measurement and an empirical analysis of its determinants and consequences*, socio - economics, No. 38, pp: 429 -442
- (32) Scheffler R.M. Brown T.T., Syme L., Kawachi I., Tolstykh I., Iribarren C. (2008), *community level social capital and recurrence of acute coronary syndrome*, Social science and Medicine, No.66, pp: 1603 -1613
- (33) Schneider J.A. (2007), *Connections and disconnections between civic engagement and social capital in community - based nonprofits*, Nonprofit and voluntary sector quarterly, Vol.36
- (34) Snelgrove W.J., Pikhart H., Stafford M. (2009), *A multi level analysis of social capital and self - rated health: evidence from the British household panel survey*, social science and medicine, No.68, pp: 1993 - 2001
- (35) Spelleberg A. (2001), *Framework for the measurement of social capital in new Zealand*, new Zealand statistics
- (36) Suzuki E., Takao S., Subramanian S.V., Kumatsu H., Doi H., Kawachi I. (2010), *Does low work place social capital have detrimental effect on worker's health?* Social science and Medicine, No.70, pp: 1367 - 1372
- (37) Titeca K., Vervisch T. (2008), *The dynamics of social capital and community associations in Uganda: linking capital and its consequences*, world development, Vol.36, No.11, pp: 2205 -2222
- (38) Walstrom C., Svendsen G., Lind H. (2008), *On the capitalization and cultivation of social capital: towards a neo - capital general science?*, socio - economics, No.37, pp: 1495 -1514
- (39) www.worldbank.org
- (40) Yip W., Subramanian S.V., Mitchel A., Lee D.T.S., Wang J., Kawachi I. (2007), *Does social capital enhance health and well -being? Evidence from rural china*, Social science and Medicine, No.64, pp: 35 - 49